

"Billedbog fra fjerne Egne"

Missionsudstillinger i Danmark

Daniel Henschen

At gaa igennem Udstillingens forskellige Afdelinger er som at blade i en Billedbog fra fjerne Egne, hvor de færreste af os kommer. Fra den grønlandske Afdeling, hvor man tydeligt sporer Tranlugten, der hænger i de udstillede Eskimodragter og Fangstredskaber m. m. føres man ned under Indiens brændende Sol med de aabne halmtækkede Hytter, til et kinesisk Hjem med Alteret, der er helliget de afdøde Forfædre, til Syriens solsvedne Sletter, til Arabien, ja helt ned i det glødende Sudan, hvortil danske Missionærer ogsaa har udstrakt deres Arbejdsfelt.¹

Anmeldelse af missionsudstilling i KFUMs lokaler i København
22. til 29. september 1918.

En missionsudstilling er, hvad navnet siger: en rumlig fremstilling af kristen mission – gennem genstande, billeder osv. i samspil med taler, film og evt forskellige former for optræden. Det var det mest omfattende og mest populære af de redskaber, som de danske missionsorganisationer tog i anvendelse for at vinde hjemlig støtte i deres storhedstid fra lige før sidste århundredeskifte til årene efter anden verdenskrig. I forskningslitteraturen er der en generel antagelse af, at missionsbevægelsens medier har været den vigtigste enkeltkilde – eller i det mindste en af de vigtigste kilder – til viden om den ikke-vestlige verden i Vesteuropa og USA indtil midten af 1900-tallet.² At disse fremstillinger har tjent et bestemt formål og naturligvis ikke har været ubetinget hverken objektive eller positive, gør ikke relevansen mindre. Det gælder også missionsudstillingerne: De udgjorde den mest omfattende præsentation af centrale dele af kloden, som flertallet af befolkningen i Danmark havde en rimelig chance for at stifte bekendtskab med før fremkomsten af den statslige udviklingshjælp. Alligevel er de danske missionsudstillinger glemt i dag, såvel i den almindelige bevidsthed

¹ "Fra Missionsmarkerne", *Dagbladet København*, 22. september 1918, s. 10.

² For eksempel G. Griffiths, "'Trained to Tell the Truth': Missionaries, Converts, and Narration", i *Missions and Empire*, Norman Etherington (red.), Oxford 2005; R. McLaughlan, *Re-imagining the 'Dark Continent' in Fin de Siècle Literature*, Edinburgh 2012, s. 16; Jeffrey Cox, *The British Missionary Enterprise Since 1700*, London 2008, s. 114; Mary Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London 2008, s. 3.

som i forskningslitteraturen om Danmarks kontakt med verden uden for Europa, dansk kirkehistorie osv.

Denne artikel lægger sig op ad anden forskning i den danske missionsbevægelses historie, samt den række studier af missionsudstillinger i andre lande, som vil gennemgås i det følgende afsnit. Den bygger på et materiale, der primært blev indsamlet i forbindelse med forfatterens upublicerede ph.d.-afhandling om ydre mission som formidling af verden uden for Europa.³ I nærværende sammenhæng er målet at afdække udstillingernes udvikling med udgangspunkt i det forhold, at de danske udstillinger synes at have eksisteret længere og i hvert fald været mere omfangsrige end andre tilsvarende. Et bud på en problemformulering kan på den baggrund formuleres sådan: Hvad kendetegnede udstillingernes fremkomst og forankring, og hvordan indgik disse forhold i den måde, hvorpå udstillingerne imødegik periodens løbende skift og udfordringer?

Derved adskiller analysen sig på to områder fra flertallet af studier af missionsudstillinger.

For det første i forhold til omfanget af emnet ved at behandle et ret langt tidsspand på 50 år. Det skyldes, at de danske missionsudstillinger – sammen med Baselmisionens udstillinger – lader til at være de eneste, der i større omfang blev holdt uden væsentlige afbrydelser fra kolonialismens storhedstid i årene før første verdenskrig til afkoloniserings og de kirkelige selvstændiggørelses gennembrud i 1950erne.

For det andet i forhold til artiklens mål og analyseniveau ved at fokusere på en udforskning af de hjemlige strukturelle og ideologiske forudsætninger for missionsudstillingerne. De danske missionsudstillinger er kun yderst sparsomt beskrevet i forskningslitteraturen.⁴ Derfor er der efter min mening behov for en første sammenhængende afdækning af deres organisering og omfang. Hovedparten af de udenlandske studier består i kvalitative analyser af udstillingernes indhold i relation til den del af verden, missionærerne arbejdede i. For at foretage dybdegående, teoretiske analyser af aktørers handlinger, udsagn mv. kræves imidlertid udforskning af de institutioner og medier, som disse har været udbredt igennem – og som for eksempel i dette tilfælde udgjorde en del af infrastrukturen for forholdet mellem Europa og den øvrige verden. Uden dette risikerer man, at de kvalitative analyseres konklusioner om udbredelsen af bestemte holdninger i et vist omfang forbliver postuler.

3 Daniel Henschen, *Kaldets verden*, upubl. ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet 2017.

4 Som kort overblik i Daniel Henschen, *Da danskerne ville omvende verden*, København 2019, s. 171–176, og med henblik på et enkeltelement i formidlingssiden i Daniel Henschen, "Kundskab og varme hjerter", i *Dansk Museumsformidling i 400 år*, Lars Bisgaard, Hans Dam Christensen, Anette Warring (red.), Odense 2020.

Artiklens opbygning ser sådan ud: Inden selve analysen argumenteres for den rolle og form, som følgende dimensioner spillede for fremkomsten af missionsudstillinger som selvstændig praksis: For det første de strukturelle/organisatoriske forhold, for det andet formidlingspraksis, for det tredje den ideologiske/teologiske forankring. På denne baggrund består hoveddelen af artiklen i en analyse af de danske missionsudstillinger i perioden 1908 til 1958 med fokus på samspil og forandringer inden for disse dimensioner – samt en samlet analyse af missionsudstillingernes besøgstal. Det er oplagt, at den lange periode inden for det foreliggende format gør, at der vil være områder, der ligesom udstillingernes indhold vil kunne udforskes nærmere. Jeg mener imidlertid, at der kompenseres for dette ved at udforske de lange linjer i forudsætninger, forankring og skift gennem perioden. Og jeg kan kun håbe, at artiklen vil kunne anspore til yderligere forskning i de danske missionsudstillinger.

Når der i det følgende tales om den koloniserede del af verden er det vigtigt at afklare, at indledningscitatet er atypisk på ét punkt: Grønland. De danske missionsudstillinger kom med undtagelse af denne ene udstilling ikke til at omfatte datidens danske kolonier og besiddelser. Det skyldes, at de danske missionsorganisationer, der organiserede udstillingerne – bortset fra få og små, kortvarige enkeltinitiativer – ikke var aktive i hverken Grønland eller Dansk Vestindien, og det statslige, kirkelige arbejde og missionen i disse områder regnedes ikke som en del af missionsbevægelsen.⁵ Missionsudstillingernes 'verden' var derfor 'de andres' kolonier og missionærernes arbejdsfelt; det var befolkningsgrupper, som oftest befandt sig uden for de kommercielle og koloniale centre og kun var i væsentlig berøring med den danske befolkning gennem missionsorganisationerne. Det er en vigtig pointe, som (uden at antyde en generel dansk undtagelsessituation inden for det koloniale) adskiller de danske udstillinger fra dem, der blev organiseret i Storbritannien, hvor missionsudstillinger opstod som praksis: Hverken den danske stat eller andre ikke-religiøse aktører havde væsentlige interesser i at skabe folkelig opbakning om deres arbejde i de pågældende dele af verden. De danske missionsudstillinger var kort sagt i alt væsentligt alene om at formidle de pågældende emner til den brede befolkning. Allerede i samtiden var der en stor fascination af missionsudstillingernes særlige rolle. Den mest nærliggende 'konkurrent' inden for bred formidling af den ikke-vestlige verden, Nationalmuseets Etnografiske Samling, indledte således et indsamlingssamarbejde med missionsorganisationerne direkte foranlediget af udstillingerne⁶ – på dét punkt var man på linje med en international tendens,

5 Harald Nielsen, *Det Danske Missionselskabs historie 1821–1985*, Hellerup 2019; Henschen 2019.

6 Daniel Henschen, "Græder 'Etnografen [...] Taarer af Blod'?: Missionærer og dansk

hvor bl.a. tysk-amerikanske Franz Boas og svenske Erland Nordenskjöld byggede bro mellem etnografiske museer og missionsorganisationer for at få adgang til sidstnævntes samlinger,⁷ ligesom British Museum omkring 1910 forhandlede med the London Missionary Society om lån af en del af deres samling.⁸

Forskningsoversigt og kilder

Jeg har som nævnt ovenfor tidligere udgivet en kvalitativ analyse af et mindre hjørne af den tidlige udstillingspraksis, samt en kort omtale i en fremstilling af den samlede missionsbevægelse.⁹ Men derudover begrænser behandlingen af de store danske missionsudstillinger siden deres storhedstid for mere end 60 år siden sig til enkelte korte omtaler i erindringslitteraturen.¹⁰ I løbet af de sidste 20–30 år er der ellers foretaget flere undersøgelser af missionsudstillinger i den øvrige protestantiske verden. Den tilsyneladende første større akademiske behandling af missionsudstillinger var Annie Coombes' analyse af fremstillingen af Afrika på britiske missionsudstillinger med hovedfokus på den store udstilling *Orient in London* i 1908.¹¹ Coombes giver en indføring i den måde, hvorpå udstillingerne opstod i det imperiale Storbritannien, og som en del af sin samlede monografi om afrikabilleder giver hun en meget brugbar modstilling til samtidens sekulære fremstillingspraksisser; kolonialistiske og antropologiske. En nyere og endnu mere dybdegående fremstilling er for eksempel Erin Hasinoff, der med monografien *Faith in Objects* analyserer snart sagt hver detalje i udstillingen *The World in Boston* i 1911 med særlig vægt på udstillingens genstandshistorie og dens relation til samtidens museumsantropologi.¹² Chris Wingfield har behandlet genstandene i London Missionary Society's udstillinger,¹³ mens Felicity Jensz i en artikel om herrnhuternes etnografiske samlinger kommer ind på de missionsafsnit,

antropologi", *Kulturstudier* 2020:2.

7 Erin Hasinoff, *Faith in Objects. American Missionary Expositions in the Early Twentieth Century*, New York 2011, s. 25–26; Lotten Gustafsson Reinius, *Förfärliga och begärliga föremål. Om tingens roller på Stockholmsutställningen 1897 och etnografiska missionsutställningen 1907*, Stockholm 2005, s. 89f. Også fremtrædende britiske antropologer var engageret, se Annie Coombes, *Reinventing Africa. Museums, Material Culture and Popular Imagination in Late Victorian and Edwardian England*, New Haven 1994, s. 167.

8 Coombes 1994, s. 185.

9 Henschen 2019; 2020.

10 F.eks. Egon Clausen, *De levendes land*, København 2018, s. 35.

11 Coombes 1994.

12 Hasinoff 2011.

13 Chris Wingfield, "'Scarcely More Than a Christian Trophy Case'? The Global Collections of the London Missionary Society Museum (1814–1910)", *Journal of the History of Collections* 2017:29:1.

som blev arrangeret på nogle af de store verdensudstillinger¹⁴ – noget som i øvrigt også er behandlet i enkelte fremstillinger af disse.¹⁵ Baselmisionens jubilæumsskrift fra 2015 har et kapitel om de samlinger, som dannede grundlag for organisationens udstillinger, der var nogenlunde samtidige med de danske.¹⁶ De mest oplagte paralleller til danske forhold er de missionsudstillinger, der blev afholdt i det øvrige Norden, og er behandlet for Sverige, Norge og Finlands vedkommende. Lotten Gustafsson Reinius har i to artikler analyseret Stockholmsudstillingen i 1907, som hun sammenligner med samtidens sekulære etnografiske udstillinger,¹⁷ og også beskrevet den omrejsende bus med genstande fra Congo, som frikirken Svenska Missionsförbundet sendte rundt i Sverige fra 1920'erne.¹⁸ Missionshistorikeren Hilde Wallem Nielssen har behandlet den store norske missionsudstilling, der bl.a. inspireret af de danske udstillinger løb i årene 1948 til 1960 med samlet op mod 990.000 besøgende,¹⁹ samt de mindre udstillinger med basis i Det Norske Misjonsselskabs samling i Stavanger, som hun dog anser for en delvist anden praksis end de egentlige missionsudstillinger.²⁰ I *Eksotisoidut esineet ja avartuvva maailma* viser Leila Koivunen blandt andet, hvordan genstandene på de vandreudstillinger, som Suomen Lähetyseura/Finska Missionssällskapet organiserede, formidlede missionens syn på Afrika.²¹ Der er endvidere en parallel til studiet af missionsindsamlinger af specifikke genstande, som behandlet i antologien *Trophies, Relics and Curios? Missionary Heritage from Africa and the Pacific*, som Karen Jacobs, Chantal Knowles og Chris Wingfield har redigeret.²² Derudover er der studier af den katolske

14 Felicity Jensz, "Collecting cultures", *Journal of the History of Collections* 2011:24:1, s. 6–7.

15 Patricia Morton, *Hybrid Modernities: Architecture and Representation at the 1931 Colonial Exposition*, Cambridge 2003, s. 35–37.

16 Anna Schmid, *Mission possible? Die Sammlung der Basler Mission – Spiegel kultureller Begegnungen*, Basel 2015.

17 Gustafsson Reinius 2005; Lotten Gustafsson Reinius, "Exhibiting Congo in Stockholm", i *National Museums. New Studies From Around the World*, Simon Knell et al. (red.), London 2011.

18 Lotten Gustafsson Reinius, "Touring the Congo: Mobility and Materiality in Missionary Media" i *History of Participatory Media: 1750–2000*, Anders Ekström et al. (red.), London 2011; Lotten Gustafsson Reinius, "Kongobussen kommer! Den etnografiska vandringstställningen som ett missionerande medium", i *Bussen är budskapet. Perspektiv på mobilitet, materialitet och modernitet*, Lotten Gustafsson Reinius, Ylva Habel, Solveig Jülich (red.), Stockholm 2012.

19 Hilde Wallem Nielssen, "Til Jordens Ender. Om hvordan verden ble brakt til Norge og omvendt på etnografiske utstillinger i misjonsregi", *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 2007:18:3–4.

20 Wallem Nielssen 2007, ref. 6.

21 Leila Koivunen, *Eksotisoidut esineet ja avartuvva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1910-luvuilla*, Helsinki 2015.

22 Karen Jacobs, Chantal Knowles & Chris Wingfield (red.), *Trophies, Relics and Curios?*

udstillingstradition, som dels omfattede mindre vandreudstillinger, dels endog meget store udstillinger som den *Esposizione Missionaria*, der blev arrangeret i Vatikanet i anledning af jubelåret 1925. De synes dog ikke at være forbundet med den protestantiske tradition.²³

Kildeggrundlaget for de danske missionsudstillinger er ret sparsomt i det meste af perioden, når man tænker på de store kræfter, der blev lagt i udstillingerne. Dette skyldes dels, som det vil blive uddybet, at deres organisering i de første næsten 20 år kun var løst integreret i de organisationer, der formelt var afsendere. Dels at deres formål i begyndelsen var nært knyttet til en bestemt teologisk strømning omkring den såkaldte helliggørelsesbevægelse, og ikke ubetinget nød opbakning fra flertallet af missionsbevægelsens ledende medlemmer gennem hele perioden. Fremstillingen frem til anden verdenskrig bygger hovedsagelig på programmer, invitationer og annoncer, som findes i det Kongelige Biblioteks Småtrykssamling og Missionssmåtryk på Det Kongelige Bibliotek i Århus, på årsberetninger, regnskaber og enkelte andre arkivalier fra missionsorganisationerne – særlig Det Danske Missionsselskab (herefter DMS), Østerlandsmissionen og Sudanmissionen i Rigsarkivet. Her er der hovedsagelig bevaret materialer, som har haft relevans for den praktiske afvikling. Fra 1930erne bliver det i højere grad muligt at få et indtryk af de interne forhold og fortløbende diskussioner gennem regnskaber og referater af møder, idet organiseringen overgik til et fælles organ under Dansk Missionsråd med deraf følgende større krav til at kunne følge op på og referere til fælles beslutninger, økonomiske forhold osv. Fra efterkrigstiden indeholder DMS' arkiv en meget stor samling materiale om hver af de udstillinger, som organisationen var med til at arrangere. Det giver et indtryk af de rent formelle ydre forhold og viser kun i et begrænset omfang de bagvedliggende overvejelser og uenigheder. Dertil kommer i et vist omfang pressedækningen, som er righoldig og detaljerig, hvad angår udstillingernes indhold, og den umiddelbare lokale reception.

Grundbetingelser for missionsudstillingerne

Organiserede gestalter af missionens arbejde og fremvisninger af genstande i større skala er et ret sent fænomen i den internationale missionsbevægelse, der langt fra slog igennem alle steder. Oprindelsen til de

Missionary Heritage from Africa and the Pacific, Leiden 2015.

23 Raymond Corbey & Frans Karel Weener, "Collecting While Converting. Missionaries and Ethnographics", *Journal of Art Historiography* 2015:12; Rebecca Loder-Neuhold, *Crocodiles, Masks and Madonnas. Catholic Mission Museums in German-Speaking Europe*, Uppsala 2019.

danske missionsudstillinger skal i det væsentlige findes i samspillet mellem følgende forudsætninger.

For det første er der de strukturelle forudsætninger i den moderne lægmandsbaserede missionsbevægelse, som voksede frem fra omkring 1800. I modsætning til de tidligere statslige missionsinitiativer fra protestantisk (dansk) side, var den stærkt afhængig af at kunne fastholde og forøge opbakningen fra hjemlige aktører, både på et åndeligt og økonomisk plan. Det gav den hjemlige agitation en vigtig rolle og styrkede opbygningen af stærke hjemlige organisationer, som kunne organisere og opretholde gejsten i de enkelte missionskredse samtidig med, at de organiserede opsøgende arbejde. Missionsudstillingerne adskilte sig imidlertid både på formidlings- og tilegnelsessiden ret markant fra missionsbevægelsens oprindelige vækkelsesprægede formidlingsformer såsom litteratur og omrejsende agitatorer. Disse traditioner var båret frem af det personlige inderlige møde med Gud, og selvom tilegnelse gennemgående var kollektivt organiseret,²⁴ var der langt til de spektakulære, bredt og verdsligt appellerende shows som udstillingerne (også) var.

Her byggede udstillingerne på den anden forudsætning: En bestemt forståelse af anskuelsesundervisning med rødder i såvel oplysningstænkning som 1700-tallets romantisering af barnets medfødte evner og Johann Heinrich Pestallozzis undervisningstanker med fokus på den praktiske omgang med verden.²⁵ Forestillingen om, at det visuelle og fysisk håndgribelige er stærkere end det boglige og tekstbårne var en central tanke i 1800-tallets formidling, som det blandt andet kom til udtryk i samtidens vækst i offentlige museer.²⁶ Der har formentlig fra et tidligt tidspunkt været fremvist genstande, som missionærer har bragt hjem, simpelthen fordi det fremmedartede har været umiddelbart fascinerende, og fordi genstandene har virket som en form for trofæer fra missionsarbejdet.²⁷ DMS' rejsepræst Carl Hornbech havde for eksempel et "lille 'Vandremusæum'" med indiske genstande fra hans tid som missionær, der skulle give missionsstøtterne "et lille Indtryk af det fremmedartede derude."²⁸ I Storbritannien blev nogle af den slags samlinger vist offentligt, og der findes spredte referencer til mindre danske udstillinger med missionstema før århundredeskiftet.²⁹ Det

24 Daniel Henschen, "The Circulation of Danish Missionary Literature 1880-1944", *Journal of Social History* 2017:50:3.

25 Anne Katrine Gjerløff & Anette Faye Jacobsen, *Da skolen blev sat i system 1850-1920. Dansk Skolehistorie 3*, Århus 2014, s. 283-287.

26 Palle Ove Christiansen, *Kulturbistorie som opposition*, København 2000, s. 65-66, 89-91.

27 Bl.a. Coombes 1994, s. 171.

28 Carl Hornbech, "Et Vandremusæum", *Dansk Missionsblad* 1910, s. 609.

29 Eks. *Horsens Folkeblad*, 3. december 1897, s. 3.

er imidlertid vigtigt at skelne mellem denne type udstillinger og det, man fra omkring 1900 forstod ved en missionsudstilling: Regulære, kuraterede 'events', der leverede samlede fremstillinger af missionssagen gennem inddragelse af forskellige formidlingsformer – og ikke bare som supplement til møder og foredrag. Disse egentlige missionsudstillinger afspejlede anskuelsesundervisningens sammensmeltning med industrialismens material- og underholdningskultur. Og de indgår helt oplagt imellem de formidlingsformer med bred appel, som i løbet af 1800-tallet opstod i form af såvel verdensudstillinger som etnografiske shows. Det er hele traditionen fra verdensudstillingen i Crystal Palace i London i 1851 til fremvisninger af mennesker i form af såkaldte 'human zoos'.³⁰ Udstillinger der, som allerede Walter Benjamin pegede på, forenede det spæde forbrugssamfunds betagelse af tingenes aura med næsten religiøse visioner på kulturens og verdenssamfundets vegne.³¹ Verdensudstillingerne havde et stærkt element af opdragelse og den samme målsætning om at fremkalde en stillingtagen fra beskueren, som missionsbevægelsen stræbte efter.³² Nogle af de første store eksempler på missionsudstillinger findes da også i de protestantiske og katolske afdelinger, der blev arrangeret på verdensudstillingen i Paris i 1867.³³ Den første danske deltagelse i en missionsudstilling er således formentlig den lille samling af for eksempel grønlandske bibler, fotos og modeller af blandt andet kajaker,³⁴ som DMS sendte til *Section des missions évangéliques* på opfordring af arrangørerne. Sådanne religiøse afdelinger (dog uden dansk deltagelse) blev et fast indslag på de følgende verdensudstillinger.³⁵ Det skete samtidig med, at den koloniale konsolidering og opbygningen af transnationale missionsnetværker tog fart. Hvad angår det sidste, så er det ikke overraskende, at imperie- og materialkulturen på samme tid udmøntede sig i missionsudstillingernes mest nærliggende parallel: koloniudstillingerne som formidlede den samme del af verden med henblik på at vække en følelse af deltagelse i udbredelsen af angiveligt fremskridt og velstand, der

30 Sadiya Qureshi, *Peoples on Parade. Exhibitions, Empire, and Anthropology in Nineteenth-Century Britain*, Chicago 2011; Rikke Andreassen & Anne Folke Henningsen, *Menneskeudstilling*, København 2011.

31 Walter Benjamin, "Paris, die Hauptstadt des XIX. Jahrhunderts", i *Ausgewählte Schriften* 1, Frankfurt, 1975, s. 175.

32 Raymond Corbey, "Ethnographic Showcases, 1870–1930", *Cultural Anthropology* 1993, volume 8, 3, s. 339; Mark Crinson, "Imperial Story-Lands: Architecture and Displays at the Imperial and Commonwealth Institutes", *Art History* 1999:22:1.

33 Jensz 2011, s. 6.

34 Brevveksling dateret februar og marts 1867 mellem DMS og arrangørerne af *Section des missions évangéliques*, DMS' arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10162, 373; afbildet i *Musée des missions évangéliques. Exposition universelle*, Paris 1867, pl. XIII, pl. XXII.

35 Jensz 2011, s. 6–7; Morton 2003, s. 35–37.

kan sammenlignes med ideologien om det kristne broderskab. *Colonial and Indian Exhibition* blev afholdt i London i 1886 og *Exposition internationale et coloniale* i Lyon i 1894 i direkte tilknytning til en verdensudstilling; kulminationen var den nærmest mytiske koloniudstilling i Paris i 1931.³⁶ Også de stationære kolonimuseer, som fandtes i blandt andet Storbritannien, Frankrig og Belgien, danner en oplagt parallel.

Ovenstående var de væsentligste forudsætninger, da de britiske missionsorganisationer i 1860erne og særlig fra 1880erne begyndte at systematisere deres små udstillinger i større målestok gennem 'spectacles' af flere dages varighed, hvor fremvisning af genstande blev kombineret med optræden, foredrag og salg af bøger og souvenirs.³⁷ I de første årtier var det dog et rent britisk fænomen.

Den tredje forudsætning, som var med til at sikre det internationale gennembrud, er den ideologiske ramme. Denne kom med fremkomsten af en ny karismatisk, handlingsorienteret strømning inden for protestantisk kristendom, som ofte betegnes helliggørelsesbevægelsen.³⁸ Den var kendetegnet ved en tro på, at Gud greb aktivt ind i verden her og nu, og tilhængerne var ikke bange for det bredt appellerende og ofte patosfyldte masseshow som middel til at vidne om og understøtte Guds planer. Denne retning spillede en helt central rolle for en stærkere og mere direkte internationalisering af missionsbevægelsen gennem nye aktivistiske organisationer som KFUM (YMCA) og satte sit præg på nogle af århundredeskiftets mest indflydelsesrige missionsinitiativer, så som China Inland Mission. Den virkede parallelt og med stærke overlap til liberalteologien, der i de år lagde vægten på etisk verdsligt arbejde, sådan som det tidligt var blevet en del af missionsprojekterne gennem skoler, samt efterhånden hospitaler osv. På den store og skelsættende internationale missionskonference, der blev holdt i Edinburgh 1910 – og anses for højdepunktet for såvel missionsbevægelsen som helliggørelsesbevægelsens indflydelse på global mission – blev udstillinger udpeget som et særlig effektivt medium: "*In places where interest had been at a very low ebb, there has been a marked quickening of sympathy*".³⁹

Ovennævnte forudsætninger var udslagsgivende for, at missionsudstillinger i løbet af få år blev en aktuel og ret udbredt praksis i den internationale protestantiske missionsbevægelse. Et eksempel på en anden udstillingstradition

36 Morton 2003.

37 Coombes 1994, s. 173ff.

38 For historien om denne indflydelsesrige men i en dansk sammenhæng mærkelig underbelyste bevægelse se Elith Olesen, *Der stod et vejr fra vest*, København 1997; E. Olesen, *De frigjorte og trællefolket*, København 1996.

39 World Missionary Conference 1910, *Report of Commission VI: The Home Base of Missions*, Edinburgh 1910, s. 113.

er formentlig den såkaldte ”etnografiske missionsutstillingen” i Sverige, som synes organiseret med tilknytning til mere traditionelle grupper inden for statskirken og blev afholdt i sekulært regi i Vetenskapsakademiens lokaler allerede i maj 1907.⁴⁰ Den kom dog ikke til at danne baggrund for en efterfølgende praksis.

Missionsudstillingernes historie i Danmark

De danske missionsudstillinger startede som sagt i 1908 og blev afholdt løbende de næste 50 år. Igennem de nævnte missionsarkiver og dagspressen har det været muligt at finde oplysninger om 173 missionsudstillinger i 81 forskellige byer over hele landet. De fordeler sig sådan over hele perioden – de mindre udstillinger, der blev afholdt for børn⁴¹ og spejdere,⁴² er ikke medregnet.

De tre perioder 1908–1926, 1926–1943 och 1946–1958 (pauserne under første og anden verdenskrig skyldtes eksterne faktorer og er ikke i sig selv udtryk for en ændring i selve udstillingerne), som viser sig ret tydeligt, kan direkte relateres til forandringer i de dimensioner, som undersøgelsen fokuserer på: De strukturelle forhold, formidlingsformen og den ideologiske/teologiske forståelse.

⁴⁰ Gustafsson Reinius 2005.

⁴¹ Sudanmissionens arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10248, 55.

⁴² Materiale fra KFUM-spejderne og FDF-korpset i Jens Vahls missionsbibliotek, Det kongelige Bibliotek Århus.

En nyskabende praksis 1908 til 1926

Starten på danske missionsudstillinger kan lokaliseres helt præcist i det studieophold, som daværende sekretær i KFUMs missionskomité Eilert Morthensen – en af den danske helliggørelsesbevægelses centrale personer – havde hos engelske søsterorganisationer i 1908. Her besøgte han den førnævnte udstilling *Orient in London*, som han skildrede i en række breve til missionskomitéen hjemme.⁴³ Denne udstilling inspirerede også den store missionsudstilling i Boston i 1911, som startede den amerikanske tradition for store missionsudstillinger på tværs af de forskellige protestantiske kirker, samt muligvis også Baselmisionen, der samme år begyndte deres missionsudstillinger.⁴⁴ Allerede i oktober 1908 besluttede dansk KFUM at arrangere den første missionsudstilling i organisationens festsal i Gothersgade 115 i København med Morthensen som leder. Her var ophængt diagrammer og billeder, og gennem KFUMs generalsekretær Olfert Richard og organisationen Kvindelige Missions Arbejdere (KMA) var det lykkedes at skaffe ting fra de dele af verden, hvor de to organisationer og deres fælles samarbejdspartner DMS arbejdede: Kina, Indien og Mellemøsten. Dertil kom en række genstande, som med *Kristeligt Dagblads* ord var lånt fra "England, hvis store Missionsselskaber ligger inde med en mængde af den slags Stof",⁴⁵ og blandt foredragsholderne var ligeledes hentet en englænder, Walter Sloan, fra China Inland Mission.⁴⁶ Etableringen af de danske udstillinger var altså ikke bare lån af en idé; ligesom *The World in Boston*, der for alvor indførte missionsudstillingerne i USA tre år senere,⁴⁷ var den helt fysisk en del af den cirkulation, som også lå til grund for *Orient in London* og havde forbindelse til helliggørelsesbevægelsen.⁴⁸ I tråd med både ideologien om det globale kristne fællesskab og den handlingsorienterede teologi ledte cirkulationen også tilbage til missionens udgangspunkt, idet overskuddet fra den danske udstilling gik til en KFUM-bygning i Antung i Manchuriet.⁴⁹

Udstillingen var velbesøgt, men blev stort set kun dækket af det indremissionske *Kristeligt Dagblad*.⁵⁰ Dét kom til at ændre sig, da DMS og KFUM valgte at bryde med de danske missionsorganisationers daværende

43 KFUMs Missionskomité's arkiv i Rigsarkivet. Arkiv nr. 10381, 699.

44 Schmid 2015.

45 *Kristeligt Dagblad*, 17. oktober 1908, s. 1. Jævnfør Coombes beskrivelse af *missionary loan exhibitions* (Coombes 1994, s. 174).

46 Småtryksamlingen i Det Kongelige Bibliotek: Program for udstillingen København 1908.

47 Hasinoff 2011, s. 22.

48 Hasinoff, s. 165.

49 "Missionsudstilling i K. F. U. M.", indbydelse i Småtryksamlingen.

50 *Kristeligt Dagblad*, 21–28. november 1910.

formidling. Dels i forhold til målgruppen, som hidtil stort set kun bestod i eksisterende missionsstøtter, Indre Mission og dele af den grundtvigske bevægelse. Dels ved aktivt at følge de udenlandske eksempler og stræbe efter et underholdende og engagerende format med fokus på det materielle og bredt appellerende. Morthensen opfordredes til at opbygge en permanent samling af genstande, lysbilleder og (som det blev fremhævet på de kommende udstillinger) film, der kunne turnere til forskellige byer. Fra nu af og så længe, der afholdtes missionsudstillinger, blev udsendte missionærer opfordret til at holde udstillingerne forsynet med appellerende genstande fra de steder, hvor de arbejdede, og hjemmевærende missionærer blev indskrevet til 'autentiske' indslag gennem foredrag og ved at optræde klædt ud som de folk, de plejede at arbejde imellem. Alt sammen skulle sikre det, der blev missionsudstillingernes kendetegn: at tilbyde et fysisk møde med en eksotisk verden samtidig med, at man bragte bud om et guddommeligt projekt. Denne dobbelthed kom til udtryk i blandinger af seriøs, from og hvad der virker som meget banal underholdning: I sine erindringer nævner Morthensen det indtryk, det gjorde i 1910, at Johan Bittmann, missionær i Indien, sad på udstillingen i København og spiste ris med fingrene, mens missionærer fra Kina brugte spisepinde.⁵¹ Bittmann var til daglig leder af et skolehjem i Madras og leder af DMS' sydindiske mission,⁵² og mange af de kinesiske missionærer var ligeså ærværdige medlemmer af missionsorganisationerne; nu inkarneret i en rolle som underholdning for skoleklasser. Grænserne til det rent kommercielle virker tilsvarende flydende: Tidligt blev der indrettet souvenirboder med porcelæn, dukker og mindre, kuriøse genstande, som de besøgende kunne købe sammen med religiøse traktater og værker om missionen.⁵³ Allerede der havde missionsbevægelsens indremissionske kernemedlemmer rykket sig langt, og det svarer til et nybrud, som kan iagttages gradvist på de følgende udstillinger. De løb over en uge og blev en del af den lokale medievirkelighed som spektakulære shows ud over det kirkelige. De første fire udstillinger, der blev afholdt i København, Århus og Ålborg, foregik alle på 'hjemmebane', i missionshuse eller hos KFUM. Da udstillingerne i 1911 kom til Kolding var stedet ikke længere et missionshus, men forlystelsesetablisementet *Alhambra*. Når man foretrak ikke-indremissionske forsamlingshuse og festlokaler var det formentlig et bevidst forsøg på at nå nye grupper, og måske samtidig på at imødekomme en allerede stor tilstrømning af besøgende: Af de 18 udstillinger, der blev

51 Eilert Morthensen, *Træk fra mit Liv og Tjeneste*, København 1947, s. 22–23.

52 Conrad Rendtorff, "Johan Bittmann", i *I Evangeliets Tjeneste. Biografier af Arbejdere i Det danske Missionselskab*, København 1945.

53 Senest fra København i 1910 (1910.21.11.KD). I DMS gik overskuddet fra salg til indkøb af genstande (Bestyrelsesreferat i *Dansk Missionsblad* 1 1914, 4/1:9).

organiseret frem til første verdenskrig, findes besøgstal for en tredjedel, og de har alle mellem 10.000 og 15.000 besøgende.⁵⁴ Succesen var formentlig årsagen til, at arrangørerne begyndte at få henvendelse fra de øvrige missionsorganisationer. I 1913 på missionsudstillingen i Nykøbing Falster blev de hidtidige rammer suppleret af Santalmissionen, der medbragte genstande, dragter og bøger fra deres missionsområde i Nordindien og fik tildelt en særlig "Indieaften".⁵⁵ I begyndelsen kom der ydmyge forespørgsler fra de andre organisationer fra gang til gang,⁵⁶ men efterhånden fik de største af missionsorganisationerne en fast repræsentant, der samarbejdede med hovedorganisatorerne. Sammen leverede de et koloniale mikrokosmos befolket af udklædte missionærer, der talte, spiste og fremviste redskaber. Dertil kom film og lysbilleder, så missionsudstillingerne tidligt var på forkant med formidling på flere 'platforme' – jævnfør Gustafsson Reinius' iagttagelse af en generel åbenhed over for nye medier i missionsorganisationer.⁵⁷ Kernen i missionsudstillingerne var en fast samling genstande med primær tilknytning til DMS' missionsområder i Indien og Kina, der fra gang til gang blev suppleret med materiale fra de øvrige missionsorganisationers udstillingssamlinger. Det satte gang i et større indsamlingsprojekt fra missionærerne i forskellige dele af verden, der blev bedt om at skaffe genstande til udstilling, klædedragter til at udklæde dukker og missionærer, der skulle fremvise genstandene, samt ikke mindst billige småting fra missionslandene, som kunne sælges og udloddes.⁵⁸ Det faglige og ideologiske indhold blev sikret af tre til fire daglige taler (normalt betroede folk i form af missionsbevægelsens kernemedlemmer eller hjemmenværende missionærer), samt et større antal frivillige omvisere fra lokale missionskredse ('sløjfer' kaldtes de på grund af deres synlige kendetegn under udstillingerne), der kunne formidle genstandene og sørge for, at selv det etnografisk fascinerende blev forstået som vidnesbyrd om kristendommens udbredelse. På Edinburgh-udstillingen var princippet forklaret således: "[N]o article exhibited is of any value unless it is understood. This requires a force of workers who are in constant attendance and who never grow weary of telling the same story many times, and who never lose their enthusiasm."⁵⁹ Børn var et fokus fra arrangørernes side, og i mellemkrigstiden blev det almindelige praksis i en

54 Eilert Morthensens memorandum, i DMS' arkiv i Rigsarkivet 10162, 194; div. Programmer i Småtryksamlingen; Det danske Missionsselskabs Aarbog 1910–1916, DMS, Hellerup.

55 *Indbydelse til Missionsudstillingen i Nykøbing F.* i Småtryksamlingen.

56 For eksempel brev til Oxholm dateret 14. august 1916: Østerlandsmissionens arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10065, 3.

57 Gustafsson Reinius 2005, s. 90.

58 *Katalog fra København 1910* i Småtryksamlingen; Korrespondance o.a. materiale vedr. Missionsudstillinger, i DMS' arkiv: 10162, 194.

59 World Missionary Conference 1910 VI, 114.

Sløjfer, rundvisere fra udstilling Esbjerg 1916: Et karakteristisk træk ved missionsudstillingerne var de mange såkaldte 'sløjfer', som forklarede genstandene og sørgede for at de besøgende forstod dem inden for missionsudstillingsudstillingerne ideologiske og oplysningsmæssige målsætninger (Danmissions fotoarkiv).

række byer, at skolebørnene fra kommuneskolerne fik fri i formiddagstimerne til at besøge missionsudstillingen.⁶⁰ En nærlæsning af pressedækningen og informationsfolderne viser, hvordan præsentationen efterhånden handlede mindre om det religiøst opbyggelige, som stod stort set alene i begyndelsen, mere om udstillingernes eksotiske skildringer og spændende genstande. At strategien virkede, kan formentlig ses i den gradvist voksende appel: De første missionsudstillinger blev primært anmeldt i de konservative aviser og i lidt mindre grad Venstrepressen samt naturligvis Kristeligt Dagblad, men i 1920'erne begyndte de socialdemokratiske aviser, der ellers var stærkt kritiske over for Indre Mission, så småt at skrive om emnet.⁶¹

En nøgle til at forstå succesen – ud over de teologiske og organisatoriske forudsætninger – er i det hele taget den måde, udstillingerne placerede sig i samtidens danske offentlighed. Her har det givetvis spillet en rolle,

60 Morthensens "Memorandum".

61 Den første, jeg har fundet, er den ret lange artikel i *Fyns Socialdemokrat*, 10. oktober 1921, s. 5.

at selve udstillingsformen var velkendt i form af for eksempel lands- og håndværksudstillinger. Mens missionsudstillingerne var stort set alene om at tilfredsstille en latent interesse for verden uden for Europa. Med undtagelse af den enlige koloniudstilling i 1905⁶² var Nationalmuseets Etnografiske Samling og dens langt mindre panderter på provinsmuseerne det tætteste, man kunne komme på kulturen i den koloniserede del af verden. Heller ikke den skriftlige formidling af denne del af verden var særlig omfattende i et Danmark, hvis interesser i den koloniale verden stort set begrænsede sig til private virksomheders økonomiske aktiviteter. Missionsbevægelsen havde derimod en privilegeret adgang til verden gennem egne missionærer og gennem de globale netværker mellem de lande, der sendte missionærer, og dem, der var genstand for kristen mission – det udmøntede sig til sammenligning i det forhold, at godt halvdelen af den danske faglitteratur om Indien, Kina og generelt om Afrika frem til anden verdenskrig var udgivet af missionsbevægelsen.⁶³ Med udstillingerne var den danske missionsbevægelse således i stand til at præsentere sig som det danske indbegreb af den koloniale æras syn på udbredelsen af vestens kultur. Den internationale missionsbevægelse var ekspanderet i samspil med den koloniale ekspansion i 1800-tallets sidste årtier.⁶⁴ Netop den internationale missionskonference i Edinburgh blev set som et gennembrud og i sam- og eftertiden uløselig forbundet med sloganet "the evangelisation of the world in this generation" – på kun ét slægtled skulle det kristne budskab prædikes til hvert eneste menneske på kloden.⁶⁵ Et udviklingsoptimistisk syn på kristendommen, der på de danske udstillinger blev symbolsk fremstillet med en plakat hvor en etnisk udefinerbar ikke-kristen hengiven hilser korset i en opgående sol.⁶⁶ "Et af vor Tids Størværker er uimodsigelig den kristne Menigheds Hedingemission" hed det som indledning på de indbydelser, der blev udsendt til udstillingerne før første verdenskrig – og herefter eksemplificeredes med "den stærke Udvikling" i tal og omvendelser som var i gang lige nu.⁶⁷ Det var "mission as expansion" som Timothy Yates har kaldt det.⁶⁸ På udstillingerne kunne de besøgende selv foretage denne rejse ved at bevæge sig ind i dét, der i første omgang var en blanding af mange forskellige landes genstande med ét fællestegn; de repræsenterede den ikke-kristne, ikke-vestlige verden.

62 Andreassen & Henningsen 2011, s. 254–259.

63 Henschen 2017.

64 Se f.eks. Brian Stanley, *The Bible and the Flag. Protestant Missions and British Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Michigan 1990.

65 Timothy Yates, *Christian Mission in the Twentieth Century*, Cambridge 1996, s. 16; Brian Stanley, *The World Missionary Conference, Edinburgh 1910*, Michigan 2009.

66 DMS' arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10162, 194.

67 Indbydelser til div. udstillinger i Småtryksamlingen.

68 Yates 1996, s. 7.

Og dét har givetvis tilfredsstillet et behov: Retorikken om udbredelsen af vestlig kultur var i sig selv bundet op på en forbrugs- og identitetskultur, der spredte sig fra eksotiske varer, over karrieremuligheder til litterære værker. Og missionsudstillingerne kunne frem for andre præsentere den i de danske byer, i et komplekst samspil med kristen hengivelse og eksotisme, vækkelse og Kipling-bøger.

At det stærke sekulære islæt ikke mødte større modstand fra interne, mere traditionelle støtter i for eksempel Indre Mission kan undre, men skyldes formentlig den åbenlyse publikumssucces – den nævnte udstilling i Kolding havde for eksempel ca. 15.000 besøgende –, samt det forhold, at Morthensen nu havde fået selskab af en af missionsbevægelsens mest prominente aktivister, Oscar Oxholm, overkammerherre og tidligere hofmarskal.⁶⁹ Der er dog tegn på, at arrangørerne bevægede sig på grænsen af, hvad baglandet og missionsorganisationernes ledelser kunne acceptere, når de lagde så stor vægt på den almene formidling af verden uden for Europa. På missionsudstillingen i København i 1918, blev missionsforedragene for første og eneste gang suppleret af eksperter fra den sekulære verden; professorerne Johannes Pedersen og Vilhelm Grønbech der talte om henholdsvis "Muhammedanismen" og "Naturfolkenes Religion"⁷⁰ – sidstnævnte var en kontant kritik af kristen mission, og måske var det en af grundene til, at man siden holdt sig til missionsstøtter.⁷¹

På det organisatoriske plan hvilede den centrale afvikling af projektet gennem stort set hele denne periode primært på Morthensen og Oxholm. Hvor de øvrige missionsorganisationers bestyrelse havde direkte indflydelse på deres dele af udstillingerne, så var Morthensen og Oxholm ganske vist begge tilknyttet KFUM og DMS (efterhånden mest sidstnævnte organisation hvor Morthensen havde en række forskellige opgaver, blandt andet fra 1912 som Kina-sekretær), men de dannede en selvstændig komité med uformel relation til organisationerne. Det var muligvis denne selvstændighed, der muliggjorde både den friere form i formidlingen og udstillingernes effektivitet. Men det delvist uformaliserede forhold til landets største missionsorganisation, som både opbevarede missionsudstillingernes genstande og understøttede dem økonomisk, havde også indbygget potentiale for konflikter, som viste sig for eksempel i uenigheder med hensyn til råderet og prioriteter.⁷² Selve afviklingen af udstillingen var afhængig af engagement fra medlemmerne af lokale missionskredse i de pågældende byer, der i de første år overvejende

69 Morthensens "Memorandum".

70 *Program for Missionsudstillingen i K. F. U. M.* 1918 i Småtryksamlingen.

71 Vilhelm Grønbech, "Primitiv Religion", *Nordisk Missionstidsskrift* 1919.

72 Morthensens "Memorandum".

kom fra DMS; det var dem, der byggede de eksotiske bygninger, og som efter grundig undervisning udgjorde det meget store antal af 'sløjfer'.⁷³

Første verdenskrigs udbrud betød kun et kortvarigt stop for udstillinger, "fordi vor festlige Arbejdsform ikke passede til den trykkede Stemning, der lagde sig over vort Folk",⁷⁴ som Morthensen udtrykte det. Allerede i 1916 begyndte udstillingerne igen, og forløb i de næste ti år stort set som før krigen.

Fragmentering og tilbagegang 1926–1943

I 1926 nedlagde Eilert Morthensen hvervet som leder af missionsudstillingerne til fordel for en stilling som dansk præst i Shanghai. Den 17. til 24. oktober 1926 blev den sidste missionsudstilling på det hidtidige grundlag afholdt i forsamlingshuset *Fremad* i Kolding. Det har uden tvivl spillet en rolle, at Oxholm var død tre måneder forinden. Men Morthensen pegede særlig på to forhold, relateret til henholdsvis udstillingsformen og til den teologiske/ideologiske ramme.

For det første, mente han, at "de store Forandringer i Østen gjorde mange af vore Udstillings-Genstande antikverede".⁷⁵ I mellemkrigstiden accelererede moderniteten og industrialiseringen i Asien og gjorde ganske rigtigt en del brugsgenstande forældede, men at det her ses som relateret til udstillingsformen skyldes et centralt træk ved missionsudstillingerne. Det er et udsagn, der er svært at forestille sig anvendt om det, der var deres umiddelbare pendant i formidling af verden: Datidens forskellige etnografiske udstillinger var jo i en forstand 'tidløse', som den tyske antropolog Fabian har påpeget.⁷⁶ De skulle præsentere en statisk kerne i de enkelte kulturer, som adskilte dem fra hinanden. Missionsudstillingerne formål var derimod at skildre en verden i bevægelse, hvor missionærerne var i færd med at ændre samfundene ved at udbrede kristendommen og med den uddannelse, lægehjælp og så videre, samtidig med at missionærerne bekæmpede andre religioner og lokale praksisser, som de ikke anså for ønskværdige. Derfor fremviste udstillingerne modeller af Østerlandsmissionens store hospital i byen Nebk⁷⁷ i Syrien og plakater mod opiumsmisbrug i Kina,⁷⁸ og derfor blev det fremhævet, når ikke-kristne religiøse genstande var doneret af

73 H. P. Madsen, "Ydre mission i Danmark", i *Nordisk Missionshistorie*, H. P. Madsen (red.), København 1950, s. 108.

74 Morthensens "Memorandum".

75 Morthensens "Memorandum".

76 Johannes Fabian, *Time and the Other*, New York 1983, s. 35ff.

77 DMS' arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10162, 195.

78 Småtryksamlingen: Katalog fra København 1910, s. 6, 8.

konvertitter⁷⁹ – det sidste var trofær fra den store kamp mod konkurrerende religioner. Og det var netop hér, omvisernes, 'sløjfernes', kerneopgave lå i at formidle de mere neutrale genstande som del af missionens virkelighed. Jo fjernere genstandene lå fra denne virkelighed – fordi de for eksempel ikke længere var i anvendelse –, jo mindre værdifuld var udstillingen vurderet ud fra ambitionen om at vinde tilhængere og sympati for missionsprojektet. Morthensens kommentar bør kort sagt ses i relation til den frygt for det rent etnografiske, som antydedes tidligere. Det er et spørgsmål, om der også i disse spørgsmål har været aftryk af det voksende krav om indflydelse og medbestemmelse i kirkerne, som lokale kristne i stadig større grad begyndte at rejse i disse år, og som i et land som Indien var forbundet med kampen mod kolonimagten. Det var dog en debat, som stort set kun blev ført på de indre linjer i missionsorganisationerne, primært DMS.⁸⁰

Var spørgsmålet om genstande i virkeligheden noget, der kunne løses med en målrettet indsamling kombineret med en ny kuratering, var det sværere med den trussel mod udstillingerne, der kom fra den teologiske dimension: Morthensen beklagede for det andet, at "den aandelige Atmosfære i Danmark (Tidehvervsfolk med mere) [ikke] længere var gunstig for denne Arbejdsform".⁸¹ Udstillingerne med deres baggrund i helliggørelsesbevægelsen og de liberalteologiske forestillinger stod i klar modsætning til mellemkrigstidens nye teologiske strømninger. Her førte blandt andre teologen P. G. Lindhardt og foreningen Tidehverv (der var præget af teologen Karl Barth) an i et opgør med religiøs sentimentalitet, konkret guddommelig indgriben og gerningsretfærdighed, som alt sammen var helt grundlæggende elementer i missionsudstillingerne – det sidste for eksempel i fremstillingerne af konkrete individer i nød, socialt arbejde osv.

Også i udlandet gik missionsudstillingerne tilbage. Ifølge Hasinoff ophørte de store missionsudstillinger i USA efterhånden i årene efter første verdenskrig,⁸² og i Storbritannien synes de at have mistet betydning efter midten af 1920'erne.⁸³ Det var på dette tidspunkt, at helliggørelsesbevægelsen stort set døde ud, både globalt og i Danmark, sådan som fremkomsten af de nye teologiske strømninger er udtryk for – og med den også den store missionsoptimisme fra årene før første verdenskrig. Det skete samtidig med en generel international tilbagegang for ydre mission på det mere kvantitative

79 Småtryksamlingen: Katalog fra København 1910, s. 3–4.

80 Bent Smidt Hansen, *Afhængighed og identitet. Kultur møde problemer i forbindelse med dansk mission i Sydindien mellem de to verdenskrige*, Århus 1992.

81 Morthensens "Memorandum".

82 Hasinoff 2011, s. 147–148.

83 Coombes 1994, s. 165.

plan i form af opbakning, medlemstal, økonomi og aktiviteter i 1920erne,⁸⁴ som formentlig skyldtes en kombination af sekularisering, begyndende skepsis over for vestlig universalisme og efterhånden almen økonomisk resignation. Spørgsmålet er, om ikke også denne udvikling spillede en rolle for missionsudstillingerne i Danmark. Det var for eksempel i midten af 1920erne, at missionsorganisationernes medlemstal begyndte at vise en tilbagegang,⁸⁵ som formentlig helt konkret har drænet organisationerne for de lokale aktivister, som var nødvendige for afviklingen af udstillingerne – på det punkt var det nok så væsentligt, at tilbagegangen indledtes med en stagnationsfase hvor gennemsnitsalderen for medlemmer af missionskredse synes at være steget markant, så andelen, der aktivt kunne bidrage, blev mindre. Dette kombineret med samfundsændringer og et større udbud af underholdningsmuligheder, for eksempel biografer og fra 1925 radio, gav udstillingerne konkurrence i kampen om folks tid.

At de danske udstillinger trods alt blev taget op igen efter to års pause, skyldes nok deres status som missionsbevægelsens eneste medie med reel appel uden for de miljøer, der havde oprindelse i vækkelserne. Den 10. okt. 1928 stiftede de seks organisationer KMA, Østerlandsmissionen, Santalmissionen, DMS, Brødremenighedens Danske Mission og Teltmissionen et fælles udvalg for missionsudstillinger. Sudanmissionen tilsluttede sig kort efter. På det organisatoriske plan synes det nye udvalg at være et forsøg på at imødekomme de aktuelle og tidligere udfordringer. For eksempel blev det fra starten forsøgt at indføre en central styring med lige indflydelse fra alle organisationer. Trods modstand fra Østerlandsmissionen og DMS blev Dansk Missionsråds formand leder af udvalget,⁸⁶ og det var i denne periode det eneste initiativ i større skala, hvor de forskellige dele af missionsbevægelsen arbejdede sammen. Udvalget havde dog ingen beføjelser over de enkelte organisationer; dermed blev udstillingsaktiviteterne reelt i højere grad end tidligere, hvor Oxholm og Morthensen havde haft det afgørende ord, et anliggende for den enkelte organisation. Det er formentlig grunden til, at perioden er præget af mange små udstillinger med deltagelse af én, to eller tre organisationer og (eventuelt på grund af mindre omfattende opreklamering og færre deltagende missionskredsmedlemmer) kun et par tusinde besøgende – et gennemsnit baseret på tal for 20 udstillinger fra 1931 til 1935 er 2.400. Det skete kun undtagelsesvist, at en missionsudstilling trak de 10.000 besøgende, som ellers synes at have været det gennemsnitlige minimum ti år før. Og hvor en udstilling hidtil havde løbet over en hel uge,

84 J. Cox, *The British Missionary Enterprise Since 1700*, s. 218.

85 Henschen 2019, s. 211–213.

86 Møde d. 10. okt. 1928, referat i Dansk Missionsråds arkiv i Rigsarkivet, 10228, 9.

blev mange af dem nu afviklet over kun to–tre dage. Det afspejler formentlig desuden antagelsen af, at det efterhånden blev vanskeligt at engagere de nødvendige lokale aktivister. Det betød også, at organisationer begyndte at gå sammen i nye mindre konstellationer, ofte uden om DMS der fortsat var landets største missionsorganisation. Det betød på formidlingssiden, at den tidligere præsentation af missionsudstillingerne som et billede af selve verdensmissionen, de facto veg til fordel for udstillinger om ét eller flere geografiske områder – dér hvor arrangørorganisationerne havde deres udsendte missionærer.⁸⁷ Det er sværere at dokumentere det direkte aftryk på det teologiske plan, som Morthensen nævner. Men det er muligt, at det har vist sig indirekte i netop denne tilsyneladende fragmentering: Teltmissionen, der som eneste organisation eksplicit prægedes af de barthske tanker, skiftede for eksempel i 1937 navn til Pathanmissionen efter det præcise folkeslag, man ønskede at omvende; bort med det tidligere navn, der refererede til en universalistisk vision om en mobil mission, der hurtigt kunne pakkes ned og op og trænge ind overalt.⁸⁸

Fragmenteringen på det organisatoriske plan viser sig også i mindre skala, for eksempel ved at Sudanmissionens børneudvalg begyndte at arrangere egne vandreudsalg og udstillinger, som turnerede med afrikanske genstande i mindre skala.⁸⁹ Og det viser sig som konflikt og gensidig mistillid mellem medlemmerne af det fælles udvalg: Til trods for, at det igen og igen understregedes, at udstillingerne og udstillingsdatoer skulle koordineres gennem det fælles udvalg, beskyldte missionsorganisationerne gensidigt hinanden for at stjæle besøgende fra deres respektive udstillinger – naturligt nok var en stor del af denne kritik rettet mod DMS som den største organisation⁹⁰ – eller på andre måder gavne deres egen organisation på bekostning af fællesskabet.⁹¹ Herigennem får man også et indtryk af betydningen af den økonomiske side af udstillingerne: I 1933 klagede Sudanmissionens formand Niels Brønnum for eksempel over, at en af de andre medvirkende organisationers medarbejdere solgte egne Kina-souvenirs, som han havde købt i Århus, uden at det kom de øvrige organisationer til gode.⁹² Dette er formentlig et yderligere eksempel på, at udstillingernes brede popularitet

87 Regnskab i Dansk Missionsråds arkiv i Rigsarkivet, 10228, 9.

88 H. Nielsen, *Tålmodighed forpligter* – 9 kapitler af DMS' islamhistorie, Frederiksberg 2005, s. 74ff.

89 Sudanmissionens arkiv i Rigsarkivet, 10248, 55.

90 Div. breve i Dansk Missionsråds arkiv i Rigsarkivet 10228, 9.

91 Dokumenter fra bestyrelsesmøde 25/2 1931 og møde 10 december 1937 i Dansk Missionsråds arkiv i Rigsarkivet 10228, 108.

92 Brev fra Brønnum til inspektør Christensen dateret 4. december 1933 i Sudanmissionens arkiv i Rigsarkivet 55.

– trods de åndelige intentioner – var nært knyttet til samtidens varekultur, og at arrangørerne af og til tog let på autenticiteten.

Med anden verdenskrig ændrede forholdene sig både for missionen ude og for organiseringen af større arrangementer hjemme. Det blev i første omgang vanskeligt at skaffe genstande og hente aktive missionærer hjem til foredrag, og med besættelsen blev det helt umuligt. De missionsudstillinger, der blev afholdt i de første år under besættelsen var organiseret af de enkelte organisationer uden koordinering, og senest med aflysningen af en påtænkt stor udstilling i Århus i 1944 indstillede fællesudvalget sine aktiviteter.⁹³

Det kortvarige højdepunkt 1946–1958

I september 1946 blev Dansk Missionsråds missionsudvalg gendannet.⁹⁴ Men de udstillinger, som blev arrangeret i de følgende år adskiller sig markant fra de foregående to perioder, såvel organisatorisk som formidlingsmæssigt.

Den umiddelbart mest markante faktor var et fuldstændig ændret verdensbillede, som førte til en kortvarig opblomstring for ydre mission. Med krigsafslutningen blev store dele af offentligheden grebet af en ny, stærk interesse for verden og ønsket om international forbrødring. Og her præsenterede de kirkelige organisationer, primært missionen, en global vision og et arbejde, som i datidens almene 'vestlige' opfattelse var rent altruistisk. I det symbolske første fredså 1946 blev en af den internationale missionsbevægelses centrale skikkelser John Mott tildelt Nobels fredspris "for his work in international ecclesiastical and missionary movements for more than 50 years, promoting goodwill, international understanding and cooperation as the foundation of lasting peace."⁹⁵ I en dansk sammenhæng kom denne interesse efterhånden til at orientere sig særlig om det nydannede FN, og om de nye stater, der opstod af de tidlige kolonier.⁹⁶ Men det er ikke overraskende, at missionsbevægelsen som de stort set eneste ikke-kommercielle danske organisationer med kontakter uden for Europa og USA blev den umiddelbare repræsentant for tidsånden – eller at dette smittede af på interessen for missionsudstillingerne.

Allerede i 1947 satte den første store fællesudstilling i Århus rekord for alle danske missionsudstillinger med i alt 35.000 besøgende på fem dage.

93 Jævnfør om nedlæggelse og gendannelse, dateret 16/19 1946 i Dansk Missionsråds arkiv i Rigsarkivet 10228, 108.

94 Referat 16. september 1946, i Dansk Missionsråds arkiv 10228, 9.

95 <http://nominationarchive.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=2579>.

96 Kapitel 7: "Den gode hjælper" i Eide & Simonsen 2008; Daniel Henschen, "Kaldet i radioen. Ydre mission i Danmarks Radio 1925 til 1965", *Kirkehistoriske Samlinger* 2014, s. 160.

Den turnerende DMS-udstilling med titlen ”Med bud til Orienten” fra 1947 til 1950 blev set af i alt mellem 100.000 og 150.000 mennesker i Herning, Silkeborg, Holstebro, Esbjerg, Skjern, Hjørring, Kalundborg, Vejle, Hvidbjerg og Randers. Dette spejler sig yderligere i avisdækningen i de byer, hvor missionsudstillingerne blev afholdt, som gennemgående synes at have været intens og daglig på tværs af politiske holdninger, hvilket svarer til Wallem Nielssens iagttagelser fra de norske udstillinger i 1950erne.⁹⁷ Det var også i denne periode, at missionsudstillingerne kortvarigt vendte tilbage i den øvrige protestantiske verden; der blev igen arrangeret store udstillinger i Sverige,⁹⁸ og i Norge blev det hidtidige missionsmuseum omorganiseret i en omfattende vandrestilling i 1948 direkte inspireret af de danske udstillinger,⁹⁹ og i de næste år blev den et meget stort tilløbsstykke.

Succesen skete i samspil med en ny officiel anerkendelse, som udmøntede sig i konkret støtte og hjælp, såsom udlån af materiel med videre til missionsudstillingerne. Et kuriøst eksempel, som understreger det, er, at Odense Zoo i 1949 udlånte en kamel, som missionær Marius Borch-Jensen fra Dansk Kirke-Mission i Arabien (i Aden siden 1925) red gennem byen dagligt som reklame for missionsudstillingen samme sted. I Randers besluttede bystyret året efter, at kommunen skulle stå for etableringen af de elektriske installationer ved DMS’ missionsudstilling, og byens gartnere tog sig af beplantningen inden døre. Alt sammen uden beregning. Det virker, som om tilknytningen til missionsorganisationerne blev set som et middel til at få del i en positiv aura af fremskridt og internationalisme. Dette viser sig sikkert også i det forhold, at erhvervslivet bidrog i denne periode, både de mindre handlende som donerede planter, og hvad der ellers kunne bruges til at illudere verden uden for Europa, og en større landsdækkende virksomhed som Falck, der gratis opstillede plakatsøjler for udstillingerne i en række byer.¹⁰⁰ Endnu mere markant skete der et løft af niveau fra det tidligere rene lokalplan til landsdækkende eksponering: Den eneste missionsudstilling, der blev lavet et radioprogram om frem til anden verdenskrig, var missionsudstillingen i Grundtvigs Hus i 1936.¹⁰¹ I efterkrigstiden var der radiodækning af udstillingen i Århus,¹⁰² og af Ålborgudstillingen i 1954, som desuden blev transmitteret i fjernsynet.¹⁰³ Her kunne hele landet opleve

97 Wallem Nielssen 2007, s. 211.

98 DMS’ arkiv i Rigsarkivet, privatarkiv 10162, 195.

99 Wallem Nielssen 2007, s. 200, 204.

100 Div. læg i det Danske Missionsselskabs arkiv i Rigsarkivet 10162, 195–196.

101 Programoversigt for 25. september 1936 på Larm.fm.

102 Programoversigt 3. september 1947 på Larm.fm.

103 Larm.fm: programoversigt for 17. september 1954 på Larm.fm; DMS’ arkiv i Rigsarkivet: 10162, 195.

den store Aalborg-hal forvandlet til et helt kontinent med landskaber fra alle de store missionsorganisationer og udsmykket med flag fra såvel de selvstændige stater og de tilbageværende kolonier, som FN-flaget der hang med mellemrum salen rundt.

Det sidste spejlede i øvrigt det forhold, at missionsorganisationerne også internt var begyndt at anvende en sprogbrug og en selvfremstilling, som i højere grad vægtede det ikke-religiøse globale fællesskab og efterhånden de sekulære udviklingsmuligheder.¹⁰⁴ Der var således formentlig en høj grad af overensstemmelse i opfattelsen af udstillingerne mellem kernemedlemmerne og den brede befolkning, som ikke nødvendigvis havde været så udpræget i den tidligere balancegang mellem det religiøse og det etnografiske. På en DMS-udstilling i 1952 sammenlignede udstillingskomitéens formand pastor Olsen direkte verdensmissionen med FN.

På det organisatoriske plan er den mest markante forandring, at udstillingerne efter krigen blev langt mere professionaliseret. Det gjaldt ikke mindst DMS, der fra nu af afviklede færdige konceptudstillinger, som med et overordnet navn – for eksempel førnævnte *Med bud til Orienten* – og genkendeligt visuelt design turnerede i forskellige byer: Fra nu af var der faste arbejdstegninger til de afrikanske, kinesiske og indiske huse, som blev bygget på udstillingerne,¹⁰⁵ således at man sikrede ensartet kvalitet uanset omfanget af de lokale kræfter og deres kreative formåen. Det, der tilsyneladende afspejler, at udstillingerne blev prioriteret højere, kan imidlertid også ses som den eneste mulighed for at fastholde udstillingerne i en periode med generel tilbagegang på det lokale plan. Et fingerpeg om dét er, at der nu næsten udelukkende afholdtes udstillinger enten i de største byer eller i de områder, hvor missionsbevægelsen stod stærkest, for eksempel Ringkøbing, Vejle og Viborg Amter.¹⁰⁶ Det er formentlig tegn på, at missionsbølgens dybere lag var ved at trække sig tilbage, mens den på overfladen rullede fremad.

Det var dog ikke kun hjemlige forhold, der på længere sigt truede missionen. Det gjaldt også mekanismerne bag den umiddelbare internationale opbakning, som på det måske kan illustreres ved et helt nyt 'element' på udstillingerne: medlemmer af den internationale kristne bevægelse som under deres officielle besøg i Danmark blev anmodet om at medvirke som repræsentanter for deres nationalitet – og vidnesbyrd om missionens succes.

¹⁰⁴ Jævnfør Daniel Henschen, "Kald og udviklingsbistand i det uafhængige Indien: Postkolonial selvforståelse i to skandinaviske missioners institutionsarbejde", *Historisk tidskrift* 2010:1.

¹⁰⁵ Udsklip fra uidentificeret avis med titlen "Verdens-Missionen paa Linie med FN" i DMS' arkiv i Rigsarkivet 10162, 195.

¹⁰⁶ Dansk Missionsråds arkiv, samt arkiver for de respektive organisationer i Rigsarkivet.

Plakat fra missionsudstilling i Viborg i 1950. Udstillingen, som havde deltagelse af stort set alle danske missionsorganisationer og i alt 16.600 besøgende, er typisk for efterkrigstidens interesse for missionsudstillinger og verden uden for Europa. Det kinesiske motiv virker særlig slående, eftersom de kristne missionærers arbejde på dette tidspunkt blev stærkt begrænset af den nye kommunistiske regering, som var kommet til året før. (Tak til, Laven antikvariat, www.lavenantikvariat.dk)

I 1948 havde DMS således inviteret Toh Han Hsin fra Kina til at medvirke på flere af årets missionsudstillinger, og aviserne kunne berette, hvordan han "belejres af ivrige Autografjægere".¹⁰⁷ Den umiddelbare årsag var dels udviklingen i transportmidler, som muliggjorde besøgene, men også de

¹⁰⁷ Bl.a. "Ga. [sic] 11.000 Har besøgt Missionsudstillingen", i Vestkysten, Esbjerg, 17. april 1948, s. 4.

ikke-vestlige kristnes stadig større tilstedeværelse og indflydelse i de internationale missionsorganisationer. På kort sigt og på missionsudstillingernes plan betød det en højere grad af lokal 'autenticitet', ved at tidligere udklædte missionærer i et vist omfang blev erstattet af folk fra de pågældende lande. På lidt længere sigt og på den overordnede plan var det del af den sammenhængende udvikling, som betød, dels at missionærerne ude i verden erstattedes med lokale kristne eller sekulære aktører med anden religion – dels at også missionærernes vidnesbyrd og holdninger blev erstattet med andre perspektiver eller i det mindste problematiseret som eneste sandhed om andre dele af verden. Det sidste viste sig allerede i de første små tegn på, at opbakningen fra samfundet ikke længere var så entydig, som den kunne synes: Den store Århus-udstilling, som på en måde markerede indledningen på missionsbevægelsens anden succes-periode, er samtidig den første udstilling, hvor kommunens skolekommission nægtede lokale skolebørn den traditionelle gratisdag med den begrundelse, at udstillingen var "Missionspropaganda".¹⁰⁸

Disse forskellige tvetydigheder ved den tilsyneladende succes, kan bidrage til en forklaring på den tilsyneladende modsigelsesfulde afslutning på de danske missionsudstillinger: Efter den store og succesfulde udstilling i Ålborg-hallen 1954 gik der hele fire år, før der igen blev afholdt en stor missionsudstilling i Ikast 4. til 7. september 1958. Og med den udstilling var det reelt slut med missionsudstillinger i Danmark. De små udstillinger, som missionsorganisationerne igennem 1960'erne og 1970'erne og faktisk frem til i dag har afholdt på skoler og i missionshuse, har mere til fælles med de samlinger, der blev fremvist før sidste århundredskifte end med de store events, der i 50 år var med til at fremstille Afrika og Asien for den danske befolkning – og var missionsbevægelsens mest markante ansigt udadtil.

Nedlukningen afspejler således en mere generel nedlukning af store dele af missionsbevægelsen, der over de følgende år mistede medlemmer og i stadig højere grad vendte sig indad.¹⁰⁹ Samtidig havde missionsorganisationerne fået konkurrence fra det nye statslige udviklingsarbejde,¹¹⁰ der udmøntede sig i en række sekulære organisationer, som arbejdede med den samme del af verden som missionærerne.¹¹¹ Og de havde statslig støtte. I 1962 blev Danida grundlagt med et omfattende oplysningsarbejde, som den

108 Avisudklip under Århus-udstillingen, i div. læg i det Danske Missionsselskabs arkiv i Rigsarkivet 10162, 195.

109 Henschen 2019, s. 241.

110 Gilbert Rist, *The History of Development. From Western Origins to Global Faith*, London 2002, s. 71.

111 Christian Friis Bach et al. (red.), *Idealer og realiteter. Dansk udviklingspolitik historie 1945–2005*, København 2008.

samlede missionsbevægelse ikke kunne leve op til – og kun kunne få del i ved at prioritere sekulær udvikling.

Hvor mange besøgte udstillingerne?

Missionsbevægelsen var en af landets betydelige, folkelige og kirkelige strømninger, og missionsorganisationerne havde fra lige før første verdenskrig og frem til nedgangsperioden i 1920erne konstant ca. 100.000 medlemmer. Derudover havde op mod 15% af befolkningen tilknytning til en organisation, der direkte støttede mission ved siden af andet kirkeligt arbejde, typisk med tilknytning til Indre Mission.¹¹² Missionsudstillingerne kunne altså fra starten regne med et væsentligt publikum. Besøgstillene bekræfter, at de havde langt bredere appel.

Besøgstillene findes desværre kun for en mindre del af missionsudstillingerne, før organiseringen blev formaliseret under Dansk Missionsråd. Gennem opgivelser i de enkelte organisationers interne materialer suppleret med pressedækningen er det imidlertid muligt at danne sig et skøn af besøgstillene for hele perioden, som virker rimelig troværdigt. Fra et gennemsnit på 10.000 solgte billetter til de første udstillinger, over en nedgangsperiode fra midten af 1920erne, til op til 35.000 besøgende i efterkrigstiden. Det gennemsnitlige besøgstal for hele perioden er 9.900. Med 173 udstillinger giver det lidt over 1,7 millioner. Det er selvfølgelig et tal, man skal være meget forbeholden overfor, og der har givetvis været en del gengangere blandt de besøgende. Det burde dog være rimeligt at antage, at der har været over 1 million besøgende igennem hele perioden. Sammenligner man med de tal, som Coombes opgiver for de engelske udstillinger, der løb over længere tid end de danske, op til en måned, er de danske tal heller ikke helt ubetydelige. Coombes fremhæver de 3.000 besøgende på åbningsdagen af *Orient in London* som et imponerende tal,¹¹³ det er et antal, der stort set blev nået med 2.500 på åbningsdagen i Kolding 1911,¹¹⁴ og ved åbningen af udstillingen i København i 1918. Når besøgstillene faldt i 1930erne var det ikke nødvendigvis ensbetydende med, at et mindre antal samlet set så udstillingerne: der blev afholdt langt flere udstillinger, men de blev arrangeret af mindre dele af missionsbevægelsen – og kunne hver især vanskeligt trække det samme antal som de store fællesudstillinger.

112 Henschen 2019, s. 188.

113 Coombes 1994, s. 165.

114 *Kolding Avis*, 23. januar 1911, s. 2.

Missions-Udstillingen.

Læg særlig Mærke til følgende Numre!

1. **To Forfædretavler fra China.**
Chineserne tror, at et Menneske har tre Sjæle. En af dem bliver i Graven, en anden gaar til Aandevederen, og en tredje tager Bolig i Forfædretavlen.
2. **Chinesisk Afgud for Jord og Grave.**
Bemærk Hullet i Afgudens Ryg. Et lille Insekt bliver anbragt deri og en Prop sat for. Saa formenes Afguden at have Liv
3. **Geomanternes (Spaamænd) Kompas.**
Bruges til at finde den lykkelige Plads for Huse og Grave.
4. **En Straamand,**
der i Sygdomstilfælde lægges foran Huset, for at Sygdommens Aander kan gaa over i den.
5. **Papirspenge, falske —**
til at brænde for de afdøde.
6. **Chinesisk Hovedpude —**
Anbringes under Nakken for ikke at bringe Frisuren i Uorden.
7. **En Nakke-Haarknude** med Haarsmykker.
8. **Figur fra et Tempel i Nikko (Japan),**
der billedlig fremstiller den buddhistiske Lære: se ikke, hør ikke, tal ikke, o: afslut dig fra Verden.
9. **Kort over Korea,**
tegnet af en 16-aarig ung Mand fra en Missionsskole i Songdo.
10. **En indisk Velkomstkrans,**
der blev overrakt Grev Moltke under hans Besøg i Madras.
11. **Afguden Ganesa,**
en Søn af Siva, bortrydder Hindringer og giver Lykke. Regnes for meget vis, hvorfor han bl. a. tilbedes af Skolebørn.
12. **Den hellige Okse Nandi,** Guden Sivas Ridedyr.
13. **Afguden Krishna,**
der stjæler Smør. K. er en af Indiens mest populære Afguder.
14. **Beskrevne Palmeblade.**
De 10 Bud skrevet af en kristen Paria paa D.M.S.' Mark i Syd-Indien
15. **En Kæmpe-Nøddeskal,**
der bruges som Tiggerskaal i Indien.
16. **Æske med indiske Toiletsager.**
Indeholder en Kridtmasse, hvoraf Afgudsmærket i Ansigtet dannes, samt Kam og Spejl.

Liste over særlig væsentlige genstande fra en af de tidlige udstillinger i 1912. Det er en blanding af dokumentation af livet i de lande, hvor missionen arbejder, det som Annie Coombes har kaldt 'trofæer' fra missionsarbejdet og genstande med direkte forbindelse til de nye kristne. De fleste af tingene fremgår allerede af listen på 276 genstande fra missionsudstillingen i København i 1910 (Det kongelige Bibliotek, Småtryksamlingen).

En fleksibel praksis

Som det forhåbentlig fremgår af de foregående sider, var de danske missionsudstillinger tæt forbundet med udviklingen i missionsbevægelsen og det samfund, der omgav dem. De væsentlige skift i forudsætningerne, defineret ud fra de strukturelle/organisatoriske forhold, formidlingspraksis og den ideologiske/teologiske forankring, omsatte sig i tydelige forandringer i den måde, udstillingerne blev gestaltet på. På denne baggrund kunne man have forventet, at udstillingerne ville have haft svært ved at overleve igennem en periode med så markante skift som tiden fra før første verdenskrig til 1950'erne. Det har da også, som det fremgår, givet udfordringer særlig i den anden periodes begyndende fragmentering og marginalisering. Men udstillingerne viser også en stor fleksibilitet, som måske netop handler om samspillet mellem væsensforskellige faktorer.

Man kan her tage skiftet fra persondrevet organisering i kombination med ren lokal arbejdskraft i den første fase, over mellemkrigstidens konflikt mellem organisationsdrevne og tværganisatorisk styring, til efterkrigstidens store 'events' – som var i stand til at kompensere for det svindende lokale grundlag i de missionskredse, der traditionelt tegnede ydre mission. Eller man kan tage den løbende modsætning – som kunne være uddybet med endnu flere eksempler – mellem på den ene side den oprindelige (og hele tiden erklærede) motivation, som var at præsentere missionsprojektet for at skabe opbakning bag dette – på den anden side den 'etnografiske' interesse for genstandene selv og den del af verden de repræsenterede, som nok var den primære årsag til de store besøgstal. Denne udmøntede sig igennem perioden i forskellige former, ikke mindst i samspil med offentlighedens forventninger.

Dette forhold peger på missionsudstillingerne som en praksis, der var langt mere selvstændig end mange af de øvrige formidlingsformer i missionsbevægelsen. Noget der afspejler sig i modsætningen mellem den eksterne og interne formidling: Som en ekstra mediering af udstillingerne bidrog dagspressen og i et vist omfang andre medier til at sprede missionsbevægelsens budskaber og placere missionsorganisationerne som relevante rum for mødet med omverden. Derimod omtales missionsudstillingerne meget svingende i de forskellige missionsorganisationers egne tidsskrifter, nogle gange er der udførlige artikler med billeder, andre gange kun nogle linjer, og det kun i årsberetningerne.¹¹⁵ For mange har missionsudstillingerne formentlig simpelthen været anset for at være for 'poppede', for useriøse og for verdslige. Men alligevel fortsatte de. Lignende modsætninger fandtes omkring den tidlige periodes helliggørelsesbevægelse, som efter alt at

¹¹⁵ DMS' *Aarsberetning*, *Dansk Missionsblad*, *Santalposten*, *Sudan fra perioden 1908–1950*.

dømme var en central forudsætning, uden at dennes tilbagegang betød dødsstødet for missionsudstillingerne.

At missionsudstillingernes afslutning i sidste ende viste sig meget abrupt, kan tolkes ud fra det perspektiv, at de havde overlevet sig selv. Dette er formentlig delvist sandt, og omfatter i så fald hele missionsbevægelsen som aktivistisk 'græsrodsbevægelse' baseret på et religiøst – og i et vist omfang kolonialistisk inspireret – ønske om at omvende og forandre klodens øvrige befolkning. Denne tanke blev både ideologisk problematisk og organisatorisk (i forhold til opbakningen) umulig i efterkrigstiden. Men dette perspektiv bør ikke skygge for missionsudstillingernes betydning gennem hele perioden. Udstillingerne var selektivt kurateret og fra starten drevet af andet end objektiv vidensformidling. Men i en dansk offentlighed, der kun i yderst begrænset omfang beskæftigede sig med verden uden for Europa,¹¹⁶ gav de indblik i den koloniserede del af verden, som den gennemsnitlige indbygger i Danmark ikke har kunnet finde andre steder. Hvor primitive, ideologiskladede og stereotype, de end fremstår med nutidsøjne, så var de et forsøg på at gestalte den koloniserede del af verden, hvor missionsorganisationerne arbejdede rent fysisk, på at inddrage de besøgende i den – ja endda lade dem tage en del med hjem gennem de populære salgsboder, hvor autentiske genstande stod side om side med den religiøse litteratur. Missionsbevægelsens andre medier – for eksempel missionslitteraturen og omrejsende agitatorer – gjorde det med distance gennem ord, billeder og tekster. Og de fremstillede normalt kun enkelte afgrænsede udsnit af verden: Enten hele missionsprojektet på et næsten rent teologisk plan eller partikulært gennem enkelte geografiske områder eller enkeltpersoner.

Den sidste store missionsudstilling blev som sagt afholdt i 1958, men igennem 50 år var missionsudstillingerne et centralt medium for formidlingen af store dele af verden i Danmark. De tiltrak en stor del af befolkningen fra missionsbevægelsens og kolonialismens mest optimistiske år før første verdenskrig, indtil et godt stykke ind i efterkrigstidens afkolonisering og kolde krig. Missionsudstillingerne har altså potentielt sat et betydeligt aftryk på den danske offentligheds billede af og viden om verden uden for Europa.

¹¹⁶ Henschen 2017.

Summary
 "A Picture Book from Faraway Lands"
 Missionary Exhibitions in Denmark

Between 1908 and 1958, the Danish missionary organizations displayed ethnographic objects, built dioramas, and gave appealing speeches, while missionaries at times dressed as the peoples they used to work among. This article analyzes the role of the structural/organizational conditions, the communication practice, and the ideological/theological interpretation with regard to missionary exhibitions as an independent practice. Now more or less forgotten, these missionary exhibitions constituted a major and well-known phenomenon in Denmark with probably well over one million visitors to 173 exhibitions in 81 different cities around the country. The practice originated in Britain, and similar exhibitions were organized in several other countries. However, Denmark seems to be the only Protestant country in which they continued to attract large segments of the population from the heydays of colonialism well into the post-war decolonization and cold war.

Keywords: exhibitions, ethnography, colonies, missionaries, circulation